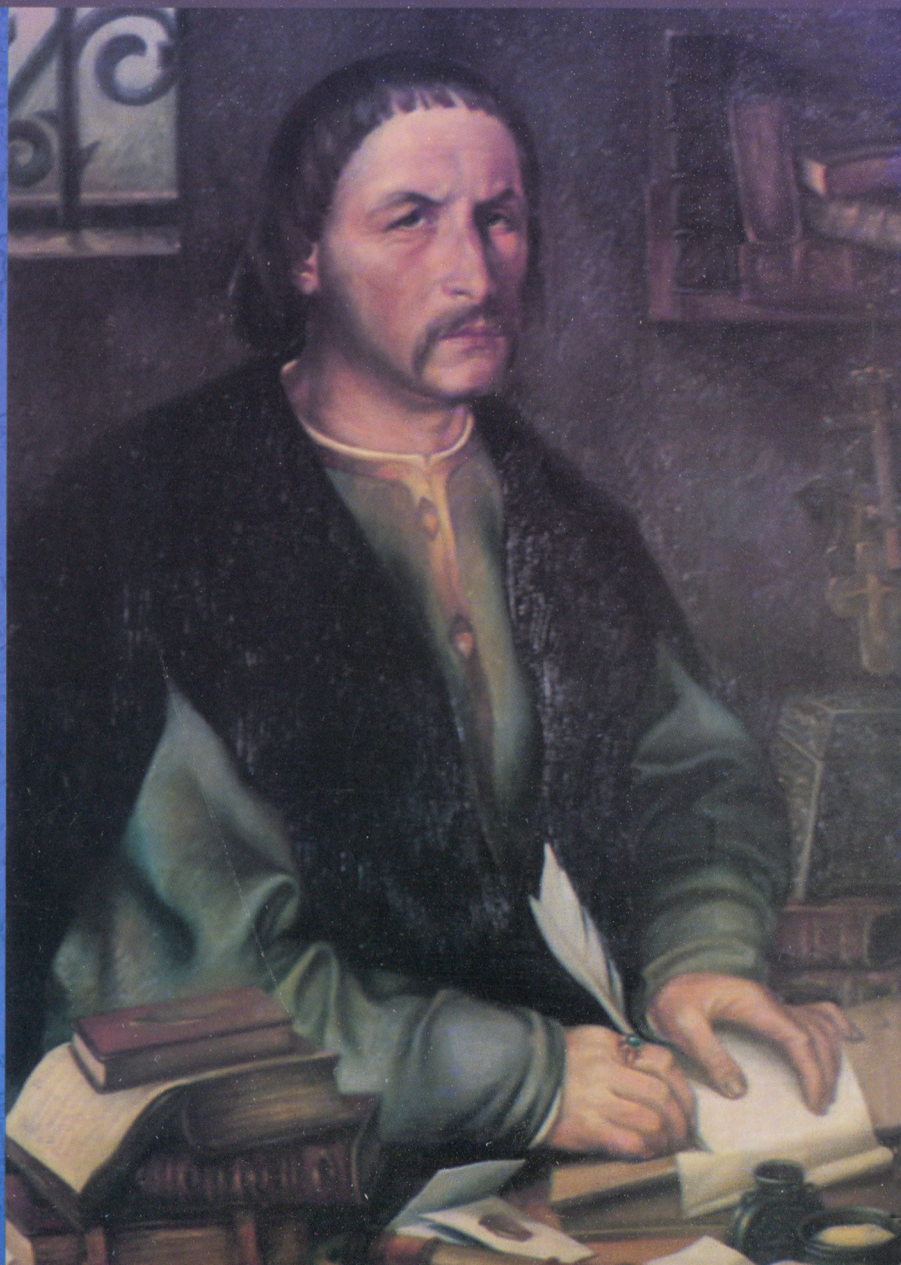

СЕЛО ЖУКИ – БАТЬКІВЩИНА ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

2019

Центр пам'яткознавства Національної академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації

Полтавська районна рада
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

СЕЛО ЖУКИ – БАТЬКІВЩИНА ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Збірник матеріалів Третньої наукової конференції

Київ-Полтава
ЦП НАН України і УТОПІК
2019

«ЛІТОПИС» САМІЙЛА ВЕЛИЧКА ЯК «ПЕРША ЗГАДКА» ПРО ДИКАНЬКУ В ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Про необґрунтованість використання «Літопису» Самійла Величка для визначення дати першої згадки (1658 р.) про Диканьку у писемних джерелах. Порівнянні наведені літописцем дані із зафіксованими у синхронних цій даті текстах. Вірогідно, записані Самійлом Величком від оповідачів відомості були не точними.

Ключові слова: Самійло Величко, Диканька, 1658 р., Сербинське поле

Загальновживаним роком першої згадки про Диканьку в писемних джерелах є 1658. Саме ця дата фігурує в усіх краєзнавчих дослідженнях з її історії (зокрема, «Історії міст і сіл Української РСР» [6, с. 283–284]), увіковічена на пам'ятному знаку біля районного музею. Але використані при її визначенні відомості наведено у набагато пізнішому за саму дату творі – «Літописі» Самійла Величка. Тому вважаю, що її використання з покликанням лише на це джерело не обґрунтоване. Хоча, безумовно, Диканька на той час уже існувала. Про це побіжно свідчить інформація в першому відомому мені нині писемному джерелі, до того ж, досить об'єктивному, в якому згадується цей населений пункт, — «Переписних книгах» 1666 року.

На середину 1660-х рр. Дуканька була вже значним селом, яким керували війт і два бурмістри. У ньому, крім добре розвинутого сільського господарства, існували окремі ремесла та промисли. 8 найбагатших селянських родин орали 6 волами (три пари). 19 сімей володіли 4 волами. Більшість же диканчан (106 родин) орали парою волів. Бобилів було лише четверо. Тобто, якщо допустити, що в середньому в сім'ях було по 4 особи, є підстави для висновку, що загалом у Диканьці мешкало не менше 548 посполитих. А якщо врахувати, що в переписі не відзначені козаки, є підстави стверджувати, що людей у селі мешкало значно більше.

Важливу інформацію щодо занять населення несуть прізвища. В більшості випадків у документі замість них наведено імена-побатькові, оскільки в селянському середовищі Гетьманщини звичні для нас прізвища лише з'являлися. Лишень кілька слів походять не від імені батька. Серед них два Гончарі, Колісник і Токар – саме представники цих професій, безсумнівно, жили на той час у Ди-

каньці. Крім того, диканчани володіли млинами на річці Ворсклі [7, с. 97–98]. Вважаю, що за вісім років в умовах Руїни такий значний населений пункт виникнути не міг. Тобто, на 1658 рік Диканька, безсумнівно, вже існувала.

Але в синхронних описуванні Самійлом Величком події джерелах, згадок про Диканьку не віднайдено. До того ж, інформація в них значно відрізняється від наведеної літописцем. Зокрема, за Величком, погром на полі, пізніше названим місцевими мешканцями Сербинським, півторатисячного найманого козацько-сербського полку прихильників Івана Виговського під проводом полковників Івана Богуна й Івана Сербина, направлено для арешту полтавського полковника Мартина Пушкаря, стався 27 січня (за старим стилем). Перед цим спрямований за наказом Пушкаря загін під проводом кошового Якова Барабаша певний час стояв у Диканьці [4, с. 228]. Але в майже синхронному описуванні подій джерелі — звіті верстового козака Марка Антонова перед стольником і воєводою Григорієм Зюзінім, йдеться, що подія відбулася 25 січня [1, с. 91]. Не підтверджує й здогад Величка про те, що «компанійці» вийшли з Миргорода і «не пішли просто на Полтаву чи зблудили, а вдалися до Великих Будищ» [4, с. 228]. Виявляється, що загін прихильників Виговського йшов із Гадяча [1, с. 91], а не з Миргорода, і тому, звичайно, найкоротший шлях до Полтави пролягав через Великі Будища та Диканьку.

З розповіді С. Величка можна зрозуміти, що очолений Пушкарем загін напав у час відпочинку супротивників, після того, як вони заночували на Сербинському полі. За свідченнями безпосередніх учасників тих подій, все відбувалося інакше. Іван Сербин свідчив, що прийшовши під «Платаву», козаки зупинилися «зимувати». І саме в цей час на них напали противники [3, с. 269]. Мартин Пушкар повідомляв царському посланцю у березні 1658 р., що «Сербяне» приходили для того, щоб захопити його і разом з 24 козаками розстріляти. Коли ж полтавський полковник виїхав до них і запитав «для чего наступают, какие они государю изменники», «Сербяне де, не дав с собою говорить на него полковника ударили и он де велел обранятся войску, и их де Бог и покарал, и из государственных городов выгнали» [3, с. 32].

Ці дані підтверджують думку, висловлену Михайлом Грушевським про те, що Величко «цю війну Виговського з Пушкарем оповідає ... зачерпнувши, мабуть з місцевої полтавської традиції» [5, с. 137].

Підсумую, що склався своєрідний прецедент – усталена дата першої згадки про Диканьку в писемних джерелах, узятя з набагато пізнішого за неї джерела – «Літопису» Самійла Величка, є необґрунтованою. Літописець, не будучи її сучасником, прив'язав подію до Диканьки, очевидно, за спогадами місцевих жителів, які, безумовно,

ще могли мешкати в цьому селі за часів написання даного твору. Але, за більш ніж півстоліття після того, як сталася битва, деталі призабулися, і тому були переінакшені оповідачами. Внаслідок цього записані Самійлом Величком відомості виявилися не точними.

Література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России: собранные и изданные Археографическою комиссиею / [ред. Н. Костомаров; содейств. П. А. Кулиш]. – Т. 4: 1657–1659. – СПб.: Изд. археографич. Комиссии, 1863. – [6], [7], 276 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России: собранные и изданные Археографическою комиссиею / [ред. Н. Костомаров]. – Т. 7: 1657–1663, 1668–1669. – СПб.: Изд. археографич. комиссии, 1872. – 414 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России: собранные и изданные Археографическою комиссиею / [ред. С. А. Белокуров]. – СПб.: Изд. археографич. комиссии, 1892. – Т. 15: 1658–1659. – (Дополнение к Т. 4). – 266 с.
4. Величко С. В. Літопис / Самійло Величко. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. X – 408 с.
6. Жук В. Н. Диканька / В. Н. Жук // Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – Т. 17. – С. 283–301.
7. Малороссийския переписныя книги 1666 года. – К.: типография Император. Университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1900. – 109 с.

Анатолій Щербань
«ЛІТОПИС» САМІЙЛА ВЕЛИЧКА ЯК «ПЕРША
ЗГАДКА» ПРО ДИКАНЬКУ В ПИСЕМНИХ
ДЖЕРЕЛАХ

Резюме

Звернено увагу на факт необґрунтованості використання «Літопису» Самійла Величка для визначення дати першої згадки (1658 р.) про Диканьку у писемних джерелах. Порівняно наведені літописцем дані із зафіксованими в синхронних цій даті текстах. Зроблено висновок про те, що Самійло Величко, очевидно, писав за спогадами мешканців Полтавщини. Але, за більш ніж півстоліття після того, як сталися охарактеризовані літописцем події, їхні деталі призабулися і тому були переінакшені оповідачами. Внаслідок цього записані Самійлом Величком відомості виявилися не точними.

Ключові слова: Самійло Величко, Диканька, 1658 р., Сербинське поле

Anatolii Shcherban
**“CHRONICLE” OF SAMILO VELYCHKO
AS A “FIRST MENTIONING”
OF DYKANKA IN WRITTEN SOURCES**

Summary

Attention is paid to the fact of groundless usage of Samiilo Velychko's "Chronicle" for defining date of the first mentioning (1658) of Dykanka in written sources. Data given by chronicler is compared with another texts of the same period. Conclusion that Samiilo Velychko probably used memoirs of Poltava citizens for his work is made. But events described by the chronicler in a half of a century were quite forgotten and changed by tellers. As a result, information written down by Samiilo Velychko was inaccurate.

Keywords: *Samiilo Velychko, Dykanka, 1658, the Serbyn Field.*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АЛЛУ – Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава.
АН – Академія наук.
АН СССР – Академія наук Союзу ССР, Москва.
АН УРСР – Академія наук Української РСР, Київ.
ВД – Видавничий дім.
ВУАН – Всеукраїнська Академія наук, Київ.
ГПИ – Государственный педагогический институт.
ГУГК – Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР, Москва.
ДАПО – Державний архів Полтавської області, Полтава.
ДКІТ – Департамент культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава.
ЗДУ – Запорізький державний університет, Запоріжжя.
ІА НАНУ – Інститут археології Національної академії наук України, Київ.
ІКЗ – Історико-культурний заповідник.
КБОВ – Картотека бюро обліку втрат у Першій Світовій війні (офіцерів і солдатів).
КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры им. Н. Я. Марра, Москва, Ленинград.
МВД – Министерство внутренних дел.
НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, Київ.
НА ПКМ – Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.
ПКМ – Полтавський краєзнавчий музей, Полтава.
ПКМВК – Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава.
ПОДА – Полтавська обласна державна адміністрація, Полтава.
ПОО – Полтавская областная организация, Полтава.
ПУАК – Полтавская учёная архивная комиссия, Полтава.
РДВІА – Російський Державний Військово-історичний архів, Москва.
РИО – Редакционно-издательский отдел.
УК ПОДА – Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава.
УРЕ АН УРСР – «Українська Радянська Енциклопедія» Академії наук Української РСР, Київ.
УТОПІК – Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ.
ЦОДПА – Центр охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської обласної ради, Полтава.
ЦП НАНУ – Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ.

АВТОРИ

Бабенко Людмила – завідувачка кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, професор, доктор історичних наук, заслужений працівник освіти України.

Баранець Петро – старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу археології Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Бороденко Олена – доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, кандидат історичних наук.

Гейко Анатолій – завідувач відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України в Опішному, директор Мачухівського краєзнавчого музею, кандидат історичних наук.

Діптан Ірина – доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, кандидат історичних наук.

Катренко Дар'я – учениця 8 класу Тахтаулівського НВК Полтавської районної ради Полтавської області.

Кондратенко Тамара – головний зберігач фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Кондратенко Наталія – завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Кононенко Михайло – голова Полтавської районної ради, кандидат наук з державного управління.

Лаврінченко Алла – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Лимар Олександр – науковий співробітник науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Макаренко Сергій – науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Мельникова Ірина – завідувачка науково-дослідного експозиційного відділу археології Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Мокляк Володимир – заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України.

Остроушко Костянтин – священник церкви Покрови Пресвятої Богородиці с. Жуки Полтавського району Української Православної Церкви Київського Патріархату.

Сердюк Ігор – доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, доктор історичних наук, доцент.

Сиволап Наталія – завідувачка науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.
Скирда Антоніна – завідувачка сектору науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Скирда Олег – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Сулима Оксана – завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Супруненко Олександр – директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України.

Сушко Наталія – науковий співробітник відділу археології Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»

Шаповал Лариса – доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, кандидат історичних наук.

Шерстюк В'ячеслав – завідувач відділу Центру охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської обласної ради.

Шиян Олена – науковий співробітник науково-дослідного відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Щербань Анатолій – старший викладач Харківської державної академії культури, кандидат історичних наук, доктор культурології.

ЗМІСТ

Кононенко Михайло. Переднє слово.	3
Бабенко Людмила. Самійло Величко та його «Літопис»: перспективи меморіалізації	5
Діптан Ірина. Михайло Грушевський про чинники поразки державницьких домагань Івана Мазепи	9
Сердюк Ігор. «Дитячі побоїща» в літописах Самійла Величка і Григорія Грабянки	18
Сушко Наталія. Самійло Величко і Батурин	22
Щербань Анатолій. «Літопис» Самійла Величка як «перша згадка» про Диканьку в писемних джерелах	28
Шерстюк В'ячеслав. До питання про час осадження містечка Котельва	32
Мокляк Володимир. Сповідний розпис церкви Святого Великомученика Георгія Переможця в с. Жуки Полтавського полку 1754 року	38
Бороденко Олена. Історико-демографічний аналіз Жуківської сільської громади за матеріалами сповідних розписів 1775 року	71
Гейко Анатолій. Рання історія мачуських церков (XVII – перша половина XVIII ст.)	88
Макаренко Сергій. Шведський обоз біля Пушкарівки у день Полтавської битви	94
Сулима Оксана. Пістолі без прикрас	106
Кондратенко Тамара, Кондратенко Наталія. Мисливська аркебуза XVII–XVIII ст.	113
Шаповал Лариса. Козацька страва галушка у харчуванні населення Полтавщини	119
Супруненко Олександр. Пам'ятки археології поблизу с. Патлаївки під Полтавою	126
Баранець Петро. Археологічні знахідки з околиць с. Бречківки Полтавського району	139
Мельникова Ірина. Вістря стріли XII–XIV ст. з Полтавського району	142
Скирда Антоніна, Скирда Олег. Початкова освіта у с. Жуки наприкінці XIX – на початку XX ст.	146
Лимар Олександр. Уродженці с. Жуки – учасники Першої світової війни 1914–1918 рр.	153

Сиволап Наталія. Славні трудівники сіл Жуки і Тахтаулове	163
Шиян Олена, Лавріненко Алла. До питання про орні- тофауну села Жуки Полтавського району	167
Остроушко Костянтин. Свято-Покровська парафія с. Жуки	173
Катренко Дар'я. Літопис Самійла Величка – видатна історико-літературна пам'ятка козацької доби	175
Список скорочень	179
Автори	180

Наукове видання

**СЕЛО ЖУКИ – БАТЬКІВЩИНА
ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА**

Збірник матеріалів Третьої наукової конференції

На обкладинці:

С. 1 – Портрет Самійла Величка.

Художник М. Підгорний, 1993 р.

Полотно, олія, 65 x 100 см.

С. 4 – Каламар XVII – XVIII ст. зі збірки ПКМ імені Василя Кричевського.

Мідний сплав, лиття. ПКМВК – 9805, М – 2829.

Мова українська, англійська

Відповідальний за випуск – **М. М. Кононенко**

Відповідальний редактор – **О. Б. Супруненко**

Коректори – **А. Г. Логвиненко, М. Д. Кондратенко, Л. А. Нестуля**

Комп'ютерний набір – **авторський**

Технічна редакція і комп'ютерна верстка – **О. І. Удовиченко**

Переклад англійською мовою – **Н. Г. Кондратенко**

Здано в набір 05.02.2019 р. Підписано до друку 21.02.2019 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Петербург.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 10,4. Ум. друк. арк. 10,0.

Тираж 500 прим. (1-й запуск – 200 прим.). Вид. № ??? Зам. 01/2019.

ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс»

36039, м. Полтава, вул. Пушкіна, 103, к. 102

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ПЛ № 9 від 20.06.2001.